ISSN: 2582-4686 SJIF 2021-3.261,SJIF 2022-2.889, 2024-6.875 ResearchBib IF: 9.948 / 2024

THE MULTIDISCIPLINARY JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY

VOLUME-5, ISSUE-12

ARAB VA O‘ZBEK TILLARIDA KECHIRIM NUTQIY AKTINING IFODALANISHI

Мухторов Исроилжон
“Имом Термизий” ўрта махсус ислом таълим муассасаси ўқтувчиси, Oriental universiteti magistranti.
+998943071695
Email: isroilmuxtorov001@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada Arab va o‘zbek tillarida kechirim nutqiy aktining ifodalanishi, insonlar o‘rtasidagi muloqot jarayonida til faqat aloqa vositasi emas, balki madaniy qadriyatlarning, ijtimoiy munosabatlarning ifodachisi ekanligi haqida so‘z boradi. Har bir xalqning tili uning dunyoqarashi, axloqiy qadriyatlari va ijtimoiy me’yorlarini o‘zida mujassam etadi. Shu nuqtayi nazardan, kechirim nutqiy akti (speech act of apology) turli xalqlarda nafaqat lingvistik, balki sotsiokulturna jihatdan ham o‘ziga xos ko‘rinishga ega. Ushbu maqolada arab va o‘zbek tillarida kechirim bildirishning tilshunoslik jihatlari, nutqiy shakllari hamda sotsiokulturna xususiyatlari tahlil qilinadi.

Annotation. This article examines the expression of the speech act of apology in the Arabic and Uzbek languages, emphasizing that language in the process of human communication is not merely a means of interaction, but also a reflection of cultural values and social relations. The language of every nation embodies its worldview, moral values, and social norms. From this perspective, the speech act of apology has not only linguistic but also sociocultural specificity across different cultures. The article analyzes the linguistic aspects, speech forms, and sociocultural characteristics of expressing apology in Arabic and Uzbek.

Kalit so‘zlar: Nutqiy akt, kechirasiz, unsurlar, Qur’on, samāḥa, Farqli jihatlar, komponent.

Keywords: Speech act, apology, linguistic elements, the Qur’an, samāḥa, distinctive features, component.

Tilshunoslikda “nutqiy akt” (speech act) atamasi ingliz olimi J. L. Ostin va J. Searl nazariyalariga asoslanadi. Ularning fikricha, har bir nutq biror amalni bajaradi — so‘zlash orqali inson o‘z niyatini ifoda etadi va ijtimoiy ta’sir ko‘rsatadi.

Kechirim so‘rash nutqiy akti shunday kommunikativ harakatki, u orqali so‘zlovchi o‘zining noto‘g‘ri xatti-harakatini tan oladi, pushaymonlik bildiradi va tinglovchining kechirimini so‘raydi. Shu bois bu aktning asosiy maqsadi munosabatlarni tiklash, nizo va noqulaylikni yumshatishdir.

Arab tilida kechirim so‘rash Qur’on, hadis va arab madaniyatida muhim axloqiy qadriyat hisoblanadi. “Afw” (عفو), “samāḥa” (سماحة), “i‘tizār” (اعتذار) kabi so‘zlar bu hodisani bildiradi.

Kechirim ifodalovchi asosiy iboralar quyidagilardir:

عذرًا (‘uzran) — “Kechirasiz”, “Afv eting”.

أعتذر منك (a‘taẓiru minka) — “Sizdan uzr so‘rayman”.

سامحني (sāmiḥnī) — “Meni kechiring”.

الله يسامحك (Allāhu yusāmiḥuk) — “Alloh sizni kechirsin” (javob shaklida).

Arablar orasida kechirim nafaqat shaxsiy, balki diniy ma’noga ega. Qur’oni Karimda: “Kim afv etib isloh qilsa, uning ajri Allohning zimmasidadir.” (Ash-Shūrā, 40-oyat).

Shuning uchun arab madaniyatida kechirim so‘rashda pastkashlik emas, balki yuksak axloq va halollik belgisi sifatida qaraladi. Kechirim ifodalari ko‘pincha duolar bilan birga keladi: “Alloh meni

ISSN: 2582-4686 SJIF 2021-3.261,SJIF 2022-2.889, 2024-6.875 ResearchBib IF: 9.948 / 2024

kechirsin va sizni ham mag‘firat qilsin”. Bu hol arab madaniyatining diniy-sotsiokulturna asoslari bilan bog‘liq.

O‘zbek tilida kechirim so‘rash “uzr so‘ramoq”, “kechirasiz”, “aybga buyurmang”, “mening aybim” kabi iboralar bilan ifodalanadi. Ular muloqotdagi vaziyat, yosh farqi, ijtimoiy maqom va yaqinlik darajasiga qarab tanlanadi. Misollar:

“Kechirasiz, bilmay xato qildim”.

“Uzr, sizni noqulay ahvolga solib qo‘ydim”.

“Aybga buyurmang, niyatim yomon emas edi”.

“Kechirib qo‘ying, iltimos”.

O‘zbek madaniyatida kechirim so‘rash odob-axloqning bir qismi, kattalarga hurmat ifodasi hisoblanadi. Agar yosh kishi kattadan uzr so‘rasa, u boshini egadi, muloyim ohangda gapiradi. Bu esa xalqning axloqiy-madaniy qadriyatlarini ko‘rsatadi.

Arab va o‘zbek xalqlarida uzr aytish odobi va sotsiokulturna jihatlar Arab va o‘zbek xalqlari o‘rtasida kechirim so‘rash madaniyatida umumiylik va farqlar mavjud. Umumiy jihatlar:

Ikkala xalqda ham kechirim so‘rash iymon va axloq bilan bog‘liq. Katta yoshli yoki yuqori maqomdagi kishidan uzr so‘rashda hurmat belgisi ko‘rsatiladi.

Diniy unsurlar (“Alloh kechirsin”, “Inshaalloh afv bo‘lsin”) nutqda tez-tez ishlatiladi. Farqli jihatlar: Arablarda kechirim so‘rash ko‘pincha diniy duolar bilan bog‘liq bo‘lsa, o‘zbeklarda u ijtimoiy odob-axloq bilan ko‘proq aloqador. O‘zbeklar uzr so‘rarkan, “aybga buyurmang”, “ko‘nglingizni og‘ritdim shekilli” kabi yumshatish (mitigatsiya) shakllarini ko‘p ishlatadi. Arablar esa “سامحني” yoki “ أستغفر الله” kabi aniq va to‘g‘ridan-to‘g‘ri kechirim shakllarini afzal biladilar.

Kechirim aktining pragmatik xususiyatlari:

Kechirim nutqiy akti pragmatik jihatdan quyidagi komponentlardan iborat:

1. Aybni tan olish — “Men xato qildim.”
2. Pushaymonlik — “Bundan afsusdaman.”
3. Kechirim so‘rash — “Iltimos, meni kechiring.”
4. Oqibatni yumshatish — “Bunday hol yana takrorlanmaydi.”

Arab va o‘zbek tillarida bu bosqichlar turlicha til vositalari orqali ifodalanadi, lekin kommunikativ maqsad bir xil — munosabatlarni tiklash.

Xulosa. Arab va o‘zbek tillarida kechirim nutqiy akti xalqning ma’naviyati, axloqi va diniy qarashlarini aks ettiradi. Har ikki tilda uzr so‘rash insoniylik, kamtarlik va hurmat ifodasi sifatida qadrlanadi.

Arab madaniyatida kechirim so‘rash diniy ildizlarga ega bo‘lsa, o‘zbeklarda bu ijtimoiy muomala, odob-axloqning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Tilshunoslik nuqtayi nazaridan, kechirim aktlari sotsiopragmatik jihatdan tahlil etilishi madaniyatlararo muloqot uchun muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Qur’oni karim
2. Searle, J. Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language. Cambridge, 1969.
3. Al-Jarrah, R. “Apology Strategies in Arabic: A Sociolinguistic Analysis.” Journal of Pragmatics, 2015.
4. Karimov, N. “O‘zbek tilida kechirim so‘rashning nutqiy akt sifatida tahlili.” Filologiya masalalari jurnali, 2021. B. 321

ISSN: 2582-4686 SJIF 2021-3.261,SJIF 2022-2.889, 2024-6.875 ResearchBib IF: 9.948 / 2024

THE MULTIDISCIPLINARY JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY

VOLUME-5, ISSUE-12

5. Austin, J. L. How to Do Things with Words. Oxford University Press, 1962.
6. Yuldashev, A. O‘zbek tilida muloqot madaniyati. Toshkent, 2019. B. 251